

مطالعه نحوه انعکاس آلودگی زیست‌بوم‌های دریایی جنوب کشور در بیستمین جشنواره هنر محیطی ایران

ندا تحویلین*^۱

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

در طی دهه‌های اخیر، در اثر سازوکارهای بی‌حد و حصر انسانی و بهره‌برداری‌های نابخردانه، آلودگی اکوسیستم‌های آبی به وقوع پیوسته است که از جمله پیامدهای جبران‌ناپذیر این مخاطره زیست‌محیطی جهان صنعتی می‌توان نابودی تنوعات زیستی را برشمرد. در بین مناطق مختلف کشور، خلیج فارس که در زمره یکی از مهم‌ترین پهنه‌های آبی جهان به شمار می‌رود، به سبب آلاینده‌های مختلف زیست‌محیطی، لقب آلوده‌ترین محیط زیست دریایی را به خود اختصاص داده است. در این راستا، گروهی از هنرمندان معاصر با گرایش هنر محیطی، عکس‌العمل خویش نسبت به اهمیت و نقش ضروری آب در حیات جانداران و کنترل آلودگی آن را ابراز نمودند. این مقاله با هدف بررسی و شناخت چگونگی بازنمایی و انعکاس آلودگی محیط زیست دریایی جنوب کشور در آثار هنرمندان محیطی ایران، به طرح این موضوع پرداخته است که هنرمندان، جهت بازیابی ارزش‌ها و کارکردهای زیست‌محیطی دریاها، خطه جنوب ایران و به ویژه خلیج فارس، به لحاظ حیات‌گونه‌های جانوری چگونه آثار خویش را بر مبنای چالش آلودگی آب‌های این موقعیت جغرافیایی در جزیره هرمز خلق نمودند. پژوهش کیفی حاضر بر مبنای هدف از نوع پژوهش‌های بنیادی - نظری بوده که به روش توصیفی - تحلیلی به پردازش آثار هنر محیطی که مبین بحران آب ناشی از آلودگی‌ها می‌باشد، همت گماشته است. در این پژوهش به منظور گردآوری اطلاعات و داده‌های موردنیاز، از منابع کتابخانه‌ای و پایگاه‌های معتبر مجازی استفاده گردیده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل یافته‌ها ادعان می‌دارد که هنرمندان محیطی، خطرات و پیامدهای ناشی از آلاینده‌های مختلف زیست‌بوم خلیج فارس را با بهره‌مندی از نشانه‌های ساده و ادراکی زیست‌محیطی، تکنیک خاص اجرایی و نیز استفاده از مصالح طبیعی و مصنوعی منطبق با نوع آلوده‌کننده بازتاب دادند.

واژه‌های کلیدی

هنر محیطی، آلودگی آب، آلاینده‌های پلاستیکی، خلیج فارس.

مقدمه

اجتماعی و اقتصادی مواجه می‌گرداند، می‌توان مواردی از قبیل استحصال نفت، تردد نفت‌کش‌ها، تخلیه پسماند و زائدات به ویژه آلاینده‌های پلاستیکی، پساب‌های کشاورزی و خانگی، دفع پساب پالایشگاه‌ها و آتش‌سوزی در اسکله‌های نفتی و تجاری را ذکر نمود (لطفی، بقایی، موسوی و خیام‌باشی، ۱۳۸۹، ۳-۴؛ عابدینی و دانه‌کار، ۱۳۸۸، ۲۳۳۴). بدین ترتیب، اکوسیستم آبی خلیج فارس به سبب برخورداری از شرایط خاص زیست‌محیطی و بهره‌برداری از آن، پیوسته در مواجهه با خطرات آلاینده‌های مختلف قرار می‌گیرد.

جهت نیل به هدف اصلی پژوهش که همانا بررسی و شناخت چگونگی بازنمایی و انعکاس آلودگی محیط زیست دریایی جنوب کشور در آثار هنرمندان محیطی ایران است، ضرورت ایجاد نمود تا آن دسته از آثار هنرمندان محیطی که رویکرد زیست‌محیطی داشته و بحران آلودگی زیست‌بوم‌های آبی کشور را به زبان هنر منعکس نموده بودند، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند. در این راستا، با بررسی‌های صورت‌گرفته پیرامون جشنواره‌های گوناگون برپا شده در سطح کشور که آماری بالغ بر ۵۹ جشنواره هنر محیطی را رقم می‌زند، جشنواره بیستم به عنوان تنها جشنواره‌ای که نسبت به اهمیت موضوع آب‌های آلوده ایران و به طور خاص مناطق جنوبی آن واکنش نشان داد، شناسایی گردید. این جشنواره تحت عنوان «هنر محیطی یا آلودگی‌های محیطی»، با مشارکت بیش از ۲۷ هنرمند ساعی در عرصه هنرهای معاصر ۲ در جزیره هرمز واقع در استان هرمزگان در بهمن ماه سال ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م، برگزار گردید. ۳ همان‌گونه که از عنوان این جشنواره استدلال می‌گردد، به طور غالب با رویکرد محیط زیست به برپایی این جشنواره همت گماشته شده است. از این رو، از جمله اهداف بارز آن، انتقال پیام‌های اعتراض‌آمیز زیست‌محیطی هم‌چون آلودگی سواحل، دریاها و به تبع آن مرگ‌ومیر جانوران آبی و افت حجم آب‌ها می‌باشد. می‌توان از کریم اله‌خانی، فرشته عالمشاه ۵ و فرشته زمانی ۶ از جمله هنرمندان محیطی نام برد که در این جشنواره با چنین رویکردی نقش بسزایی ایفا نمودند. ۷ شایان ذکر است که هنرمند نامی و پیشگام این شاخه هنر جدید، احمد نادعلیان ۸، در راستای مسائل گوناگون زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی، آیینی و ... آثار و فعالیت‌های ارزشمندی که حامل مفاهیمی ژرف و تأمل برانگیز بودند را در جشنواره بیستم به منصفه ظهور رسانید. پیرو مباحث مذکور، موضوعات اصلی مورد بررسی مقاله حاضر در قالب سه بخش تحت عناوین «بازتاب آلودگی نامحسوس آب‌های خلیج فارس در آثار هنرمندان محیطی»، «بازتاب آلودگی زائدات صنعتی پلاستیکی آب‌های

بحران آلودگی آب در عصر مدرن و جهان صنعتی، تهدیدی جدی برای سلامت محیط زیست دریایی و اقیانوس‌های اقصی نقاط دنیا محسوب می‌گردد. این دغدغه زیست‌محیطی که از جمله دلایل بروز مسأله کم‌آبی نیز به شمار می‌آید، در زمره عوامل غیرطبیعی و ناشی از عملکردهای انسانی قرار می‌گیرد. شایان ذکر آن‌که آلودگی ذخایر آبی و به ویژه منابع آب‌های سطحی نظیر دریاها، اقیانوس‌ها، تالاب‌ها، رودخانه‌ها و دریاچه‌ها، نگرانی‌هایی را برای کشورهای در حال توسعه نیز ایجاد نموده است. در این راستا، کشور ایران و به ویژه نواحی جنوبی آن، به طور اخص منطقه خلیج فارس که به عنوان یکی از آلوده‌ترین و مهم‌ترین دریاها آزاد جهان شناخته شده است، به سبب وجود نفت‌کش‌ها، گسترش شهرنشینی، پیشرفت صنایع، حضور گردشگران و سایر عوامل انسانی از انواع آلوده‌کننده‌ها مصون نمی‌باشد. بدین‌منظور، هنرمندان محیطی نسبت به مسأله مذکور که حیات جانوران آبی و به تبع آن، انسان را تحت‌الشعاع خود قرار داده است، واکنش خویش را با تکیه بر نمایش آثار هنری نشان دادند. آنها به فراخور اهمیت موضوعی و درک مخاطب از مفهوم آلاینده‌های گوناگون دریایی در یکی از جشنواره‌های زیست‌محیطی تحت عنوان جشنواره بیستم- استان هرمزگان به این مهم پرداختند. از آنجایی که آفرینش آثار محیطی غالباً در فضاهای باز طبیعی و شهری صورت می‌گیرد، مخاطب به طور آزادانه و مستقیم در تعامل با آن هنر واقع می‌گردد. از این رو، با برگزاری این جشنواره در سواحل آب‌های جنوب کشور، مخاطب این آثار نیز در رویارویی با آثاری که تمرکز آنها بر آلودگی ذخایر آب و مشکلات ناشی از آن است، به طور مستقیم قرار می‌گیرد. ۱۰ بنابراین، تأثیری که این دسته از آثار در ذهنیت مخاطب نسبت به حفظ و صیانت از منابع اندک آب در کشور می‌گذارند، قابل چشم‌پوشی نبوده و متعاقباً ضرورت انجام این پژوهش را نیز توجیه می‌نماید. مسأله حائز اهمیت یا به عبارتی سوال اصلی در پژوهش حاضر آن است که هنرمندان محیطی، جهت بازتاب دغدغه زیست‌محیطی آلودگی مخازن دریایی منطقه خلیج فارس چه شیوه‌هایی را جهت انعکاس آلوده‌کننده‌های گوناگون آب و اثرات منفی ناشی از آنها به کار گرفتند. با توجه به آن‌که منطقه خلیج فارس آکنده از ذخایر نفتی می‌باشد، همگام با توسعه شهری و پیشرفت صنایع، تراکم جمعیت نیز به تبع این عوامل، رو به فزونی گراییده است. از این رو، با تمرکز جمعیت و عملکردهای صنعتی، زیستگاه‌های آبی این ناحیه جغرافیایی دچار آسیب و زوال گشته است. از عمده‌ترین فعالیت‌هایی که محیط دریایی خلیج فارس را با تهدیدات و خسارات شدید از منظر زیست‌محیطی،

پلاستیکی، آثار فرشته عالمشاه با عناوین «مرد- ماهی»، «زن- ماهی» و «دام صخره ماهی» شرح و تفسیر می‌گردند. شایان ذکر آن‌که نمونه‌گیری، در فضای مجازی و با مراجعه به سایت اصلی هنر محیطی و سایت شخصی هنرمندان صورت گرفته است. از سوی دیگر، در مراحل گوناگون پژوهش، به منظور جمع‌آوری اطلاعات، از منابع کتابخانه‌ای نظیر کتب، نشریات معتبر علمی- پژوهشی و پایان‌نامه‌های دانشجویی موجود که تا حدودی مرتبط با موضوع پژوهش بوده‌اند، استفاده شده است. از دیگر منابع گردآوری داده‌ها می‌توان به مقالات فارسی و لاتین، مجلات مختلف هنری و پژوهشی، و فرهنگ واژگان اشاره نمود. برخی از اطلاعات نیز با رجوع به پایگاه‌های معتبر اینترنتی، آرشیو هنرمندان و خود نگارنده حاصل گردیده است.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های پیشین صورت گرفته پیرامون هنر محیطی اعم از کتاب، مقاله و پایان‌نامه به مقوله بحران آب- آلودگی منابع آبی، آن‌هم از تلفیق دو وجه هنری و محیط زیستی نپرداخته‌اند. پژوهشگران ایرانی در تحقیقات گذشته خویش با اشاره به برخی از دغدغه‌های محیط زیستی کشور، نمونه‌ای از آثار هنر محیطی را که مرتبط با مسأله مورد نظر بودند را مورد مطالعه قرار داده‌اند. هم‌چنین، برخی دیگر از پژوهشگران، به بازنمایی عنصر آب از دیدگاه آیینی، نمادین و اساطیری در دوران معاصر و ژانرهای گوناگون هنر، مبادرت ورزیده‌اند؛ این در حالی است که پژوهش حاضر سعی بر آن دارد تا به بررسی و تحلیل آن دسته از آثار هنرمندان محیطی که پیام انتقادی خویش را نسبت به آب‌های آلوده در ایران انعکاس داده‌اند، بپردازد. در ادامه، تنها به مطالعات انجام‌یافته که در ارتباط نزدیک با موضوع مقاله پیش رو می‌باشند، اشاره می‌گردد:

مقاله «بازنمایی محیط زیست در هنر محیطی زنان هنرمند ایران» تألیف پریسا شاد قزوینی (۱۳۹۶) با هدف بررسی نقش آثار هنرمندان فعال زن در عرصه هنر محیطی که تهدیدات زیست‌محیطی جهان صنعتی را به چالش کشیده‌اند، صورت پذیرفته است. یافته‌ها اذعان می‌دارند که مواردی از قبیل تخریب جنگل‌های شمال ایران، خطر ریزگردهای منطقه خوزستان، زوال دریاچه‌های کشور و نابودی خاک‌های رنگین جزایر خلیج فارس، عمده مسائلی است که زنان هنرمند محیطی، در آثار خویش بازتاب داده‌اند. مقاله‌ای دیگر با عنوان «عملکرد هنر محیطی در مواجهه با مسائل زیست محیطی در ایران» به قلم محمد اعظم‌زاده و یسنا عباس‌پور (۱۳۹۶) با هدف بررسی هنر

خلیج‌فارس در آثار هنرمندان محیطی» و «بازتاب آلودگی کیسه‌های پلاستیکی آب‌های خلیج‌فارس در آثار هنرمندان محیطی» تدوین گردیده‌اند. جهت پردازش هر یک از آثار هنر محیطی در قسمت‌های مزبور، با توجه به تمرکز پژوهش پیش رو بر آلوده‌کننده‌های زیست‌محیطی، مواد و مصالح هنری مورد استفاده در آثار مورد نظر از دیدگاه سازگاری و عدم سازگاری با طبیعت و محیط زیست نیز مورد سنجش قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، جایگاه و تأثیرگذاری هنرمندان محیطی و متعاقباً نحوه انعکاس معضل زیست‌محیطی آلودگی منابع دریایی در جامعه ایرانی محرز می‌گردد. بنابر آن‌چه مطرح شد، در بخش‌های بعدی با در نظر گرفتن چالش زیست‌محیطی آلودگی آب‌های خطه جنوب کشور به بررسی آثار ارائه‌شده در بیستمین جشنواره هنر محیطی، پرداخته می‌شود.

روش تحقیق

پژوهش کیفی حاضر بر مبنای هدف از نوع پژوهش‌های بنیادی- نظری بوده که روش آن به صورت توصیفی- تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری در این پژوهش، آن دسته از آثار محیطی هستند که از دو جنبه فرم و محتوا، حامل پیامهایی در زمینه بحران‌های آبی منطقه خلیج فارس که همانا آلودگی آب‌های سطحی و خصوصاً دریاهاست، می‌باشند. با توجه به آمار و اطلاعات کسب‌شده پیرامون این مسأله، از میان آثار متعدد عرضه‌شده در جشنواره بیستم، تعداد ۸ اثر هنری از ۴ هنرمند محیطی، بر مبنای مسأله مطروحه پژوهش پیش رو و اهمیت موضوعی انتخاب گردیدند. در این راستا، آثار هنری منتخب بر اساس انطباق آن با نوع آلاینده، به سه بخش اصلی، تفکیک یافتند: در قسمت نخست، به طور کلی، آلودگی نامحسوس آب‌های خلیج فارس مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ بدین معنا که از ظاهر اثر ارائه‌شده، هیچ‌گونه علامتی دال بر نوع یا ماده آلوده‌کننده، قابل تشخیص نمی‌باشد. در قسمت دوم، آلودگی آب‌های خلیج‌فارس ناشی از زائدات صنعتی پلاستیکی و در قسمت سوم، آلودگی آب‌های خلیج‌فارس متأثر از کیسه‌های پلاستیکی، مورد پردازش قرار خواهند گرفت. عطف به مطالب مذکور، پیرو تقسیم‌بندی صورت گرفته، سه اثر با عناوین «وهم و خیال»، «ماهی‌ها» و «مرگ باغچه» از هنرمند فعال محیطی کریم اله‌خانی در زمینه آلودگی نامحسوس آب‌ها بررسی می‌گردند. در قسمت آلودگی آب با زائدات صنعتی پلاستیکی، اثر «زباله‌های ساحلی» از فرشته زمانی و ساناز غلامی، و «عروس زباله» از فرشته زمانی مورد مطالعه قرار خواهند گرفت. در انتها، در بخش آلودگی آب با کیسه‌های

انسانی هستند، به وجود می‌آید. میزان آلودگی آب‌ها با توجه به نوع مصرف و عوامل مزبور، متغیر بوده و افت شدیدی در کیفیت طبیعی آب، بروز می‌نماید (علی‌بی، رستمی و کرمی، ۱۳۹۷، ۶۸). در این میان، از جمله عوامل متعدد آلوده‌کننده آب‌های خلیج‌فارس می‌توان به آلودگی‌های نفتی، آلودگی متأثر از حوادث جنگی ۱۰، آلودگی ناشی از تخلیه پساب‌ها و پسماندهای شهری ۱۱، آلودگی متأثر از ورود کودهای کشاورزی ۱۲ و آلودگی ناشی از ورود پسماندهای پلاستیکی ۱۳ اشاره نمود. در خصوص آلودگی‌های نفتی می‌توان اذعان داشت که باتوجه به آن‌که خلیج فارس بالغ بر ۴۰ درصد ذخایر نفت جهان را دارا می‌باشد، منطقه دریایی آن به شدت تحت تأثیر آلودگی نفتی قرار دارد. از این رو، به سبب برخورداری از آلودگی در حدود ۴۷ برابر بیش‌تر نسبت به سایر آب‌های آزاد دنیا، لقب آلوده‌ترین محیط زیست آبی را به خود اختصاص داده است که تحت این شرایط، چرخه زیستی و غذایی موجودات آبی به طور جدی به مخاطره می‌افتد (سازمند، ۱۳۹۳، ۱۵؛ لیمویی و محبت‌کار، ۱۳۹۲، ۱).

شایان ذکر است که در این پژوهش، مقصود از آلودگی نامحسوس با توجه به تصاویر آثار هنری که در بخش حاضر مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهند گرفت، تمامی آلاینده‌های دریایی جنوب کشور را شامل می‌گردد. عطف به آن‌که در بررسی این نوع از آثار به لحاظ ظاهری، در زاویه دید مخاطب هیچ‌گونه نشانی از انواع آلوده‌کننده‌ها، قابل شناسایی و دریافت نمی‌باشد، بنابراین، علت جان‌باختن ماهیان یا سایر آبیان می‌تواند هریک از آلاینده‌های محیط زیست دریا در نظر گرفته شود. در این راستا، کریم‌اله‌خانی از هنرمندان برجسته محیطی، جهت ادراک و فهم بیش‌تر این دغدغه مهم عصر مدرن از سوی جوامع شهری و روستایی کشور، از گفتار صریح و موجز هنر سود جست. عناوین آثاری که وی در راستای کاهش سطح کیفی آب و ناسالم بودن دریاها برای ادامه بقای جانوران آبی در جشنواره بیستم به ثبت و ضبط رسانید، عبارت از «وهم و خیال»، «ماهی‌ها» و «مرگ باغچه» می‌باشند که در ادامه به تفصیل مورد مطالعه قرار خواهند گرفت.

۱) «وهم و خیال» و «ماهی‌ها»، کریم‌اله‌خانی

دو اثر «وهم و خیال» و «ماهی‌ها» که توسط اله‌خانی به طور همزمان در جشنواره بیستم ارائه گردیدند، به علت شباهت موجود در فرم و محتوا، در این پژوهش در یک طبقه مورد بررسی قرار می‌گیرند. این هنرمند، در اثر «وهم و خیال» (شکل ۱) با کمک چوب‌های نازک، طرح اسکلت یک ماهی را بر روی زیست‌بوم دریایی چیدمان نمود. از سوی دیگر، وی در اثر «ماهی‌ها» (شکل ۲)، فرم ماهی را روی شن‌های ساحل جزیره هرمز بازنمایی کرده است. این هنرمند کوشا در عرصه هنر محیطی در آثار مزبور از چوب که یک ماده طبیعی و کاملاً سازگار با

محیطی در آثار هنرمندان محیطی ایران و شناخت اهداف آنان در آفرینش آثار خویش نسبت به مشکلات محیط زیست انجام یافته است. از این رو، نویسندگان مقاله با انتخاب چند اثر هنری از چهار هنرمند محیطی که غالباً با رویکرد زیست‌محیطی، حامل آلودگی طبیعت و تخریب محیط زیست بودند، به مطالعه آثار پرداختند. نتایج حاکی از آن است که عطف به بحران‌های زیست‌محیطی موجود در ایران، هنرمندان مزبور قبل از به تصویر کشیدن هنر خویش سعی در هویت بخشیدن به محیط زیست در تمامی ابعاد دارند. بدین ترتیب، با این ایده به کمک محیط زیست شتافته و با جلب توجه مخاطب به اثر هنری، روش‌های صیانت و بقای محیط زیست را نمایش می‌دهند.

ملوسک رحیم‌زاده تبریزی و نگار پیری‌زاده (۱۳۹۶) در مقاله «گرافیک محیطی و تاثیر آب و آب‌نما در محیط زیست» به بررسی آب‌نماها در فضاهای شهری پرداخته‌اند. در این راستا، پس از مطالعه تأثیر آب بر ساحت‌های مختلف جسمی، روانی و معنوی انسان، انواع آب‌نما و عملکرد آن به وسیله مدیوم گرافیک محیطی توصیف گردیده است. نتایج حاکی از آن است که وجود آب و آب‌نما در زندگی اجتماعی یا فضاهای شهری، از نظر روحی نقش موثری در نشاط و سرزندگی شهروندان ایفا می‌نماید. شایان ذکر آن‌که نویسندگان این مقاله هیچ‌گونه تحلیلی بر روی آثار گرافیک محیطی انجام نداده و تنها در انتهای مقاله چند نمونه آب‌نما از کشورهای اروپایی و آمریکایی را الحاق نموده‌اند. هم‌چنین، ملاحظت محب‌خواه سیاهمزی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش با عنوان «بررسی وجوه تصویری و نمادین عنصر آب در هنر معاصر (۱۹۶۰- تاکنون)» که به راهنمایی بهنام کامرانی و در دانشگاه شاهد انجام یافته است، مقوله بازنمایی آب در ادوار پیشین و در هنر نمادین، اسطوره‌ای و منظره‌نگاری را مورد مطالعه قرار داده است. وی، به بررسی وجوه طبیعت‌گرایانه و سمبلیک این عنصر هستی‌بخش و زاینده نیز در رسانه‌های مختلف نظیر نقاشی، چاپ دستی، هنر محیطی، عکاسی و ویدئو در دوران معاصر پرداخته است. یافته‌ها اذعان می‌دارند که هنرمندان عصر جدید، عنصر آب را در قالب‌های نمادین دریانگاره، زیست محیطی، زایش و حیات دوباره، مصرف‌گرایی صنعتی و غیره، مورد پردازش قرار داده‌اند.

بازتاب آلودگی نامحسوس آب‌های خلیج‌فارس در آثار هنرمندان محیطی

فرایند آلودگی آب‌ها به طور کلی متأثر از سه عامل فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی که ناشی از فعالیت‌های

شکل ۲. ماهی‌ها، کریم‌اله‌خانی، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (۱ Url).

شکل ۱. وهم و خیال، کریم‌اله‌خانی، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (۱ Url).

بدین ترتیب، این هنرمند با نمایش نمادین اسکلتهای ماهی، در صدد بازگویی و آگاهی‌بخشی مرگ موجودات دریازی است که با ورود انواع آلاینده‌ها نظیر مواد نفتی، صنعتی، کشاورزی و سایر آلوده‌کننده‌ها به آب‌های جنوب ایران، در اثر افت شدید کیفیت محل زندگی، جان خود را از دست می‌دهند.

۲) «مرگ باغچه»، کریم‌اله‌خانی

اله‌خانی در اثر «مرگ باغچه»، با اقتباس از شعر فروغ فرخزاد، متنی را روی قسمتی از بدن ماهی بی‌جان نگارش نموده است: «کسی به فکر ماهیها نیست. کسی نمی‌خواهد باور کند که باغچه دارد می‌میرد» (۲ Url). همان‌گونه که از شکل (۳) آشکار می‌گردد، در نمایش از اثر، دریایی نیلگون که چشم ماهی را نیز پوشش داده است، قابل مشاهده می‌باشد. این هنرمند به غیر از یک ماهی تلف‌شده و ماده‌ای رنگ‌گذار که با توجه به اشارت‌های هنرمند در سایت شخصی، از جنس خاک سرخ جزیره هرمز می‌باشد، از مواد و مصالح خاصی جهت ارائه اثر محیطی خویش سود نگرفته است (همان). لازم به ذکر آن‌که این خاک رنگی، از زمره عناصر طبیعی و موافق با شاخصه‌های زیست‌محیطی ۱۴ تلقی می‌گردد. این ماده خوراکی که به وفور در سطح جزیره هرمز یافت می‌شود، فاقد هرگونه مواد زیان‌بار شیمیایی بوده که در اثر شستشو و انحلال با آب، کوچک‌ترین ضرر و آسیب را متوجه سلامت محیط زیست نمی‌نماید.

عطف به توضیحات مندرج در سطر بالا پیرامون اثر «مرگ باغچه»، استدلال می‌گردد که مقصود هنرمند از ارائه این اثر با توجه به قاب تصویر که در زاویه‌ای از آن، آب را نیز همراه با ماهی مرده برای مخاطب آشکار می‌گرداند، یکی از عوامل یا دلایل بروز بحران آب که در ارتباط مستقیم با مرگ جانوران آبی است، می‌باشد. جهت روشننگری در خصوص این مسأله زیست‌محیطی می‌توان ادعان داشت که با توسعه صنایع و کارخانجات مختلف،

محیط زیست محسوب می‌گردد، در ابعاد و اقطار مختلف، جهت خلق آثارش بهره برده است. در بررسی مقدماتی یا ظاهری شکل (۱)، مخاطب در رویارویی با ماهی‌ای که هیچ کالبدی به‌غیر از استخوان‌های آن روی دریا شناور نمی‌باشد، قرار می‌گیرد. از طرفی، مخاطب با نظاره‌گری شکل (۲)، در پس‌زمینه اثر، شاهد دریایی خواهد بود که با ستاندن جان ماهی‌ها، آنها را به ساحل رانده است. با توجه به توصیفات ذکرشده، در تحلیل محتوایی آثار مزبور، مسأله بحران یا تنش آبی در معنایی فارغ از فقدان یا کمبود آب قابل استنباط می‌باشد؛ اسکلتهای ماهی بیرون‌زده از آب در اثر «وهم و خیال» و اسکلتهای برجای مانده ماهی روی ساحل در اثر «ماهی‌ها»، گویای این واقعیت هستند که ارتباطی قوی و معنی‌دار میان آب دریا و مرگ آبی وجود داشته و تنها دال و نشانه‌ای از بحران یا تنش آبی حاصل از آب آلوده می‌باشد که حیات ماهی‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. در حقیقت، اله‌خانی با نمایش آثاری از این دست در پی انعکاس یک چالش یا دغدغه عمیق زیست‌محیطی که همانا آلودگی منابع آب است، می‌باشد. از آنجایی که آثار فوق‌الذکر در منطقه جنوب کشور در معرض نمایش گذاشته شده‌اند، اشاره‌ای مستقیم به آلودگی محیط زیست دریایی خلیج فارس دارد. اله‌خانی برای ترسیم و بازتاب چالش مزبور به مخاطب و ماندگاری در ذهن وی، به صورت کاملاً هنرمندانه و هوشمندانه از نشانه ماهی استفاده نموده است چرا که به عنوان نمونه، بسیاری از ضایعات یا پساب‌های صنعتی حاصل از فرایندهای صنایع، برای زندگی آبیان، سمی و خطرناک محسوب می‌گردند. این آلاینده‌ها که غالباً نسبت به تجزیه مقاوم هستند، جهت خنثی‌شدن، مقادیر زیادی از اکسیژن محلول در آب را به مصرف می‌رسانند. در این صورت، با نزول اکسیژن مورد نیاز آبیان به پایین‌تر از حد مجاز، خفگی و مرگ گونه‌های حساس موجود در دریا را به دنبال خواهند داشت (Dehghanian, 2012, 1-3).

شکل ۴. زباله‌های ساحلی، فرشته زمانی و ساناز غلامی، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (۴Url).

شکل ۳. مرگ باغچه، کریم اله‌خانی، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (۳Url).

پلاستیکی که از منابع زمینی مداخله‌گر انسانی نشأت می‌گیرند، از رودخانه‌ها به سمت دریاها و اقیانوس‌ها رهسپار می‌گردند. هم‌چنین، بر مبنای آمارهای جهانی، تخمین زده شده است که پتانسیل تجمعی پلاستیک‌ها در محیط دریایی تا سال ۱۴۰۴ ه.ش/ ۲۰۲۵ م. به حدود ۲۵۰ میلیون تن افزایش خواهد یافت. (Mrowiec, 2017, 51) در این صورت، این ماده مقاوم، افزون بر آن‌که پایداری محیط زیست را دچار دگرگونی کرده و آلودگی‌ها و خسارات فراوانی را موجب می‌گردد، سلامت انسان و حیات سایر جانداران را نیز مختل می‌نماید. (Pavani & Rajeswari, 2014, 87) در این راستا و پیرامون آلاینده‌های زیست‌محیطی مزبور، دو تن از هنرمندان محیطی در جشنواره بیستم، دست به خلاقیت زدند؛ فرشته زمانی و ساناز غلامی، پیرو این مسأله، یک کار مشترک با نام «زباله‌های ساحلی» را در سواحل جزیره هرمز ارائه نمودند. از طرفی، فرشته زمانی اثر هنری دیگری با عنوان «عروس زباله» را نیز به صورت انفرادی به منصفه ظهور رسانید. در حقیقت، این هنرمندان به علت افزایش آلودگی پلاستیکی در عصر توسعه صنعت و تکنولوژی و بروز نگرانی‌های زیست‌محیطی، با خلق آثار هنر محیطی، واکنش مغرضانه خویش نسبت به این مقوله را ابراز داشتند.

۱) «زباله‌های ساحلی»، فرشته زمانی و ساناز غلامی

همان‌گونه که در تصویر اثر «زباله‌های ساحلی» مشخص است (شکل ۴)، دو هنرمند محیطی با استفاده از ابزارآلات و وسایل پلاستیکی جمع‌آوری شده ۱۵ از ساحل جزیره هرمز روی طناب‌های آویزان از مکانی مخروطی و مسقف در همین محوطه ساحلی، چیدمانی را انجام دادند. زمانی و غلامی با آگاهی کامل از عدم تطابق و سازگاری مواد پلاستیکی با سلامت و استانداردهای محیط زیست، جهت تأیید و تأکید بر افزایش میزان آنها در فضاهای طبیعی و به ویژه سواحل استان هرمزگان، در چیدمان خود از اشیاء

میزان تولید آلاینده‌ها فزونی یافته که با ورود به منابع آب، سبب آلودگی دریاها، رودخانه‌ها و تالاب‌ها شده و تلفات گونه‌های آبی را به همراه خواهند داشت؛ این در حالی است که یکی از ارکان مهم امرار معاش ساکنان مناطق جنوب ایران، بر پایه صیادی در گردش است که تحت شرایط مزبور، از دو منظر اجتماعی و اقتصادی دچار خسارات جبران‌ناپذیری می‌گردد. بنابراین، نکته اساسی یا به عبارتی عامل ریشه‌ای در تحلیل محتوایی این اثر، نقش برجسته انسان معاصر در بروز مخاطرات زیست‌محیطی می‌باشد. بدین مفهوم، هنرمند با این شیوه از ارائه و عطف به نوشته روی بدن ماهی، مقصر اصلی مرگ آبیان را انسان‌هایی می‌داند که در کمال ناآگاهی، کوچک‌ترین توجهی به حیات و ادامه بقای این موجودات ندارند.

بازتاب آلودگی زائدات صنعتی پلاستیکی آب‌های خلیج فارس در آثار هنرمندان محیطی

در قرن اخیر، تولید و توزیع پلاستیک در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته، در حال افزایش است. به طور تقریبی از سال ۱۳۲۹ ه.ش/ ۱۹۵۰ م. تولیدات پلاستیکی حدود ۲۰۰ برابر فزونی یافته و از ۱٫۵ میلیون تن به بیش از ۳۰۰ میلیون تن در سال ۱۳۹۴ ه.ش/ ۲۰۱۵ م. ارتقاء یافته است (Mrowiec, 2017, 51). غالباً، پلاستیک از ویژگی‌هایی مانند سبک وزنی، دوام و مقاومت بالا در برابر حرارت اندک، ارزانی و کارایی فراوان برخوردار می‌باشد (ibid, 51; Hammer, Kraak & Parsons, 2012, 5). کاربرد وسیع این ماده در ابعاد مختلف صنعت نظیر ساخت وسایل الکتریکی، تلفن، قطعات خودرو، لامپ‌ها، لوازم خانگی و ... (Pavani & Rajeswari, 2014, 87)، موجب تولید زائدات پلاستیکی در حجم و تنوع بسیار در محیط زیست می‌گردد. نتایج اذعان می‌دارد که غالباً آلاینده‌های

شکل ۵. عروس زباله، فرشته زمانی، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (Url ۶).

طبیعت با ورود به منابع آب، سبب آلودگی آب‌های سطحی می‌گردند. بنابراین، اثر تأمل برانگیز «عروس زباله»، در اعتراض به رهاسازی زباله، آلوده نمودن آب‌ها و به طور کلی عدم پاسداشت طبیعت در سواحل جزیره هرمز عرضه گردیده است.

در خوانش دوم اثر مزبور، نکته شایان توجه، هنر بازیافت است که افزون بر آن که در خدمت محیط زیست می‌باشد، زیرمجموعه‌ای از هنر محیطی نیز به شمار می‌آید (شاد قزوینی، ۱۳۹۶، ۲۳۱). از این رو، بطری‌های پلاستیکی که در زمره مواد بازیافتی قرار می‌گیرند، با عناوین مختلفی هم‌چون مواد زائد جامد، مواد غیرقابل مصرف، مواد دور ریختنی، زباله، و یا حتی طلای کثیف یاد می‌شوند. در فرایند بازیافت، این امکان وجود دارد که با استفاده از مواد تجزیه‌ناپذیر و مغایر با سلامت طبیعت و محیط زیست، یک محصول جدید، به طور مثال یک لباس عروس نو را تولید یا خلق نمود. در این راستا، فرشته زمانی با کمک هنر بازیافت، این نوع از مواد صنعتی را که سبب ایجاد اختلال و آلودگی محیط زیست انسانی، جانوری و گیاهی گردیده بودند را در قالب هنر و زیبایی، تبدیل به محصولی کاربردی نمود. بدین ترتیب، در یک آفرینش هنری که در اثر به کارگیری و ساخت مجدد دورریزها نظیر ضایعات پلاستیکی صورت می‌گیرد، افزون بر ممانعت از افزایش حجم مواد زائد در محیط زیست و به ویژه اکوسیستم‌های دریایی، از جنبه‌های زیبایی‌شناختی نیز برخوردار می‌باشد.

بازتاب آلودگی کیسه‌های پلاستیکی آب‌های خلیج فارس در آثار هنرمندان محیطی

کیسه‌های پلاستیکی به عنوان یک چالش نوین و مخاطره برانگیز دنیای مدرن و مصرف‌گرایی امروزی،

پلاستیکی استفاده نمودند. استدلال بر این است که این نوع از مصنوعات بشری که غالباً از وزن مخصوص اندکی برخوردار می‌باشند، به علت سبکی، با وزش باد و جریان هوا در طبیعت و سایر فضاها زیستی پراکنده می‌شوند. بنابراین، علاوه بر آلودگی‌های بصری که در اثر اختلال در زیبایی مناظر طبیعی و حتی فضاها شهری ایجاد می‌گردد، آلودگی‌های زیست‌محیطی را نیز با خود به همراه خواهند داشت. با توجه به آن که اثر محیطی «زباله‌های ساحلی» در یکی از سواحل خلیج فارس چیدمان یافته است، این هنرمندان، در پی نمایش صحنه‌ای واقع‌گرایانه از جابجایی آسان و نقل مکان این عناصر به محیط زیست دریایی و در نتیجه، وقوع آلودگی پلاستیکی می‌باشند. بدین ترتیب، هنرمندان مزبور با این سبک و شیوه از ارائه اثر، خواهان بازگویی و انتقال پیام انتقادی خویش در راستای ازدیاد حجم انبوه آلاینده‌های پلاستیکی در جهان صنعتی و سرانجام، تهدیدات مختلف زیست محیطی - اجتماعی به مخاطب می‌باشند.

۲) «عروس زباله»، فرشته زمانی

فرشته زمانی از هنرمندان خلاق عرصه هنر محیطی، اثری با نام «عروس زباله» را در بیستمین جشنواره در جزیره هرمز به اجرا درآورد (شکل ۵). وی با استفاده از بطری‌های پلاستیکی رها شده در کنار دریا، لباس عروسی تهیه کرده و با کمک هنر اجرا، آن اثر محیطی را به نمایش گذاشته است. وی، در تبیین اجرای «عروس زباله» در سایت زیاسازی شهر تهران، این‌چنین بیان می‌دارد:

«عروس همیشه‌عنوانی است که همراه با زیبایی و کمال به ذهن خطور می‌کند. عروسی که من ساختم نیز زیباست ولی زیبایی او همراه با زباله‌هایی است که از لباسش آویزان کرده است. این تضاد به مانند همان اتفاقی است که در طبیعت می‌افتد هنگامیکه انسان محیط زیست خود را آلوده می‌کند» (Url ۱۶، ۵).

از اثر «عروس زباله» می‌توان دو تأویل متفاوت و مجزا داشت. در خوانش نخست، با توجه به تصویر اثر (شکل ۵) که نمایی از ساحل و دریا را نشان می‌دهد، این‌گونه استدلال می‌گردد که بطری‌های پلاستیکی، آلودگی محیط‌های طبیعی و به ویژه محیط زیست آبی و خاکی را یادآور می‌شوند. این جمله مؤید آن است که متأسفانه، در قرن حاضر، آلاینده‌های پلاستیکی که جهت رفاه بیش‌تر انسان مدرن در حجم و توده‌های بسیار عظیمی تولید می‌شوند، غالباً توسط ساحل‌نشینان، صیادان و بعضاً گردشگران انتشار می‌یابند؛ بدین صورت که عموم افراد جامعه در طی سفر و گردشگری، مقادیر بی‌حد و حصری از مشتقات پلاستیکی را در طبیعت، سواحل، کوه، دشت، جنگل و حتی محیط‌های اجتماعی نظیر جوامع شهری و روستایی رها می‌نمایند. از این رو، زائادات صنعتی پلاستیکی، افزون بر ایجاد اختلال در نما و منظر زیبای

جنوبی کشور که همانا کیسه‌های پلاستیکی می‌باشند، در جشنواره بیستم هنر محیطی به ثبت رسیدند.

۱) «مرد- ماهی»، «زن- ماهی»، «دام صخره ماهی»، فرشته عالمشاه

فرشته عالمشاه در مجموعه هنر پلاستیک ۱۷ خود، آثار متعددی را با کمک عنصر پلاستیک در انعکاس معانی و مفاهیم مختلف محیط زیستی نظیر قطع درختان یا جنگل‌زدایی، گرمایش زمین، آلودگی آب و ... در نقاط گوناگون کشور ارائه نموده است. این هنرمند در سایت رسمی خویش، پیرامون این مجموعه هنری مطالبی را اذعان داشته است:

«پیچیدن درون پلاستیک، تنفس‌های سخت، گرما، تعریق، سختی و عدم توانایی حرکت، درک احساس شاخه‌های خشکیده، درک حس موجودات به دام افتاده در آبهای آلوده، زمینی که گرما احاطه‌اش کرده است، احساس عدم رهایی و توانایی، چیزهایی است که من در پرفورمنسهایم به دنبال آن هستم. مردمی که خود پلاستیک‌ها را به دور خودشان می‌پیچند، نمادی از انسانهایی هستند که با دست خود، زمین و طبیعتش را نابود میکنند و به زندگی خود و فرزندان‌شان در زنجیره‌ی طبیعت آسیب می‌زنند. پلاستیک برای من نماینده‌ی آلوده‌کننده‌هاست» (۱۸ Url ۸).

سه اثر «مرد- ماهی»، «زن- ماهی» و «دام صخره ماهی» با توجه به مشابهت در موقعیت جغرافیایی، فرم، مواد به کار گرفته‌شده و انتقال مفهوم یکسان، همزمان مورد مطالعه قرار می‌گیرند. دو اثر نخست، همان‌گونه که در شکل‌های (۶ و ۷) قابل مشاهده است و همچنین بر مبنای نام اثر، مرد و زنی را که درون کیسه‌های پلاستیکی پیچیده شده‌اند، در سواحل جنوبی کشور نمایش می‌دهند. عالمشاه در اثر «مرد- ماهی»، مرگ انسانی ماهی‌گون را روی ساحل سرخ‌رنگ که کوچک‌ترین نشانی از خشکی و بی‌آبی در آن رویت نمی‌شود، به تصویر کشیده است. این هنرمند، در اثر «زن- ماهی» نیز ماهی بی‌جانی را که در قاب تصویر آن به وضوح موج کوچکی از دریا نمایان می‌باشد، بازتاب نموده است. عالمشاه همچنین در «دام

شکل ۶. مرد- ماهی، فرشته عالمشاه، جزیره هرمز، هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ ۲۰۰۹ م. (Url ۸).

شناخته شده است. این مواد زیان‌بار، همانند سایر آلوده‌کننده‌های پلاستیکی ساخته دست بشر، از زنجیره بلند هیدروکربن‌ها تشکیل یافته‌اند. از طرفی، کیسه‌های پلاستیکی به سبب ماندگاری و انعطاف‌پذیری بالا به یکی از پرکاربردترین و پرصرف‌ترین مواد در عصر حاضر مبتدل گردیده‌اند (بهبودی و مرادی‌کیا، ۱۳۹۳، ۲). مصنوعات پلاستیکی در فضاهای گوناگون محیطی اعم از مراکز دفن و دشت‌های پیرامون آن، جنگل، زمین‌های کشاورزی و مخازن آب پراکنده می‌گردند (واعظ مدنی، ۱۳۹۶، ۴۸). با ورود این آلاینده‌ها به منابع دریایی، جانوران آبی نظیر ماهی‌ها، نهنگ‌ها، پرنده‌گان و لاک‌پشت‌های دریایی در اثر بلعیدن و یا به دام افتادن در آنها، معمولاً بر اثر خفگی و غرق‌شدگی، جان خود را از دست می‌دهند (بهبودی و مرادی‌کیا، ۱۳۹۳، ۱۲). بدین ترتیب، در قرن اخیر با تولید فزاینده پسماندهای پلاستیکی به علت سبکی، ارزانی و دوام بالا، طبیعت و به ویژه محیط زیست دریایی، به شدت با بحران آلودگی آب و مرگ نابهنگام موجودات آبی روبرو گردیده است.

نکته حائز اهمیت این است که مدت زمان مورد نیاز جهت تخریب یا تجزیه کیسه‌های پلاستیکی، بستگی کامل به محیطی که در آن قرار گرفته‌اند، دارد. در محیط‌های آبی مانند اقیانوس‌ها و دریاها، زمان لازم برای تجزیه این پسماندها به علت درجه حرارت پایین نسبت به پلاستیک‌هایی که بر روی زمین و در معرض هوا می‌باشند، حدود ۴۵۰-۱۰۰۰ سال برآورد شده است؛ این در حالی است که این آلاینده زیست محیطی، به طور کامل تجزیه نشده و به قطعات کوچک‌تر و در نهایت به خرده‌های پلاستیکی میکروسکوپی یا گرد و غبار پلاستیکی شکسته می‌شوند (Marine plastics, 2015, ۶).

این میکروپلاستیک‌ها که غیرقابل هضم و تجزیه‌ناپذیر می‌باشند، پس از ورود به بدن جانوران آبی و پرنده‌گان دریایی، با حمله به سیستم گوارشی آنها، تلفات بسیاری به بار می‌آورند (Url ۷). بنابراین، خرده‌های پلاستیکی در طی مدت زمان تقریبی ۴ الی ۱۰ قرن، بر اثر تجزیه کیسه‌های پلاستیکی حاصل می‌گردند. این آلاینده‌ها، افزون بر صدمات جبران‌ناپذیری که بر محیط زیست آبی وارد می‌نمایند، با ورود به چرخه غذایی جانداران دریایی، منابع تغذیه انسان و در نهایت سلامتی وی را به مخاطره می‌اندازند.

در این بخش، با تأکید بر مسأله تخریب زیستگاه‌های مهم دریایی و به ویژه شاهراه خلیج فارس در اثر ازدیاد و هجوم پسماندهای پلاستیکی، آثاری با عناوین «مرد- ماهی»، «زن- ماهی» و «دام صخره ماهی» از فرشته عالمشاه، هنرمند برجسته کشور مورد بررسی قرار می‌گیرند. آثار وی که جهت بازتاب یکی از مهم‌ترین دلایل انقراض زودرس انواع جانوران بزرگ و کوچک دریایی جزیره هرمز یا سواحل

شکل ۸. دام صخره ماهی، فرشته عالمشاه، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ م. ۲۰۰۹. (۸ Url).

زیست‌محیطی تلقی می‌گردند، استفاده نموده است. از طرفی، عامل دیگری که در سه اثر «مرد- ماهی»، «زن- ماهی» و «دام صخره ماهی»، در چشم مخاطب نمایان می‌گردد، بهره‌مندی از نشانه ماهی است که ایفاگر آن یک انسان در هیئت مرد و زن می‌باشد. در حقیقت، ماهی می‌تواند به عنوان نماینده جانوران آبی و پلاستیک به عنوان نماینده آلاینده‌های آبی لحاظ گردند. از این رو، آثار مورد نظر، انعکاس‌دهنده نکات مهمی به مخاطب می‌باشند؛ موجودات دریایی در غالب مواقع، کیسه پلاستیکی را اشتباهاً به جای طعمه اصلی و واقعی خود فرض نموده و در اثر بلعیدن آن، با مرگ‌ومیر مواجه می‌شوند. از سوی دیگر، برخی از گونه‌های آبی، در طول مسیر دریایی به طور ناگهانی در برابر این آلاینده که در حکم تله برای آنها به شمار می‌آید، گرفتار شده و موجب خفگی یا فرو رفتن آنها در آب و در نتیجه، حذف یا انقراض برخی آبزیان می‌گردد.

شکل ۷. زن- ماهی، فرشته عالمشاه، جزیره هرمز، ایران، ۱۳۸۷ ه.ش/ م. ۲۰۰۹. (۸ Url).

صخره ماهی»، ماهی ساختگی خویش را میان صخره و رودخانه‌ای با جریان آرام آب قرار داده است (شکل ۸). نکته قابل تأمل و مشهود در تحلیل محتوایی سه اثر مذکور، عدم اشاره مستقیم هنرمند به مسأله کمبود آب در جزیره هرمز بوده که هیچ‌گونه علامتی مبنی بر فقدان این عنصر حیات‌بخش، فهم و استنباط نمی‌گردد. در این‌گونه آثار نیز، همانند آثار کریم اله‌خانی، ضرورت ایجاب می‌نماید که نسبت به رابطه علمی و منطقی موجود میان آب و هلاکت آبزیان، کنکاش صورت گیرد. در این راستا، شواهد حاکی از آن است، عاملی که بیش از سایر مؤلفه‌ها در مجموعه کارهای فرشته عالمشاه در نزد مخاطب خودنمایی می‌کند، عنصر مُشمع یا نایلون است که وی به عنوان شالوده و ماده اصلی اجراهای هنری خویش از آن سود می‌جوید. این هنرمند محیطی، به صورت آگاهانه و با علم و اندیشه کافی از کیسه‌های پلاستیکی که کاملاً زیان‌بخش و مغایر با شاخصه‌های

نتیجه‌گیری

از مترتیب خاص و صرفاً با به تصویر کشیدن دریا و ماهی بی‌جان تصنعی و طبیعی، هدف خویش را ارائه نموده است؛ بدین مفهوم که مرگ ماهی، نشانه‌ای محکم و مستدل بر عدم پاکی و سلامت آب دریاها به لحاظ کیفی بوده که در درازمدت قادر است از منظر کمی نیز بر محدودیت‌های منابع آب کشور بیفزاید. از این رو، آثاری قابل تأمل با مضامین آلوده‌کننده‌های نامحسوس آبی به طور اعم، به منصفه ظهور رسید. از سوی دیگر، هنرمند محیطی جهت انعکاس آلودگی ناشی از زائدات صنعتی پلاستیکی و مضرات آن به مخاطب که آمار بالایی را در سواحل جنوبی کشور به خود اختصاص داده‌اند، اشکال گوناگون پسماندهای مزبور را به عنوان عنصر غالب در

این مقاله، در پی پاسخگویی به سوال پژوهش که هنرمندان محیطی چه شیوه‌هایی را جهت انعکاس آلوده‌کننده‌های گوناگون آب و اثرات منفی ناشی از آن به کار گرفتند، برآمده است. یافته‌ها حاکی از آن است که هنرمندان محیطی، جهت انجام رسالت زیست‌محیطی- اجتماعی خویش، در برابر فرونی آلودگی منابع آب‌های سطحی که در تشدید بحران آب، نقش مؤثری ایفا می‌نمایند، شیوه‌های بکر و جدیدی جهت ارائه آثار هنر محیطی اتخاذ نمودند. عطف به آن‌که نمایش آثاری با محتوای آلودگی آب‌های جنوب کشور و با کمک آلاینده‌های نفتی، سموم کشاورزی، پساب‌های شهری و برخی آلوده‌کننده‌های صنعتی برای هنرمند امکان‌پذیر نبوده، بنابراین، وی بدون بهره‌مندی

سبب موقعیت جغرافیایی و همسایگی با تنگه هرمز، اصلی‌ترین و مهم‌ترین جزیره خلیج فارس به شمار می‌آید (هرمز؛ کلید خلیج فارس، ۱۳۹۰، ۲). شایان ذکر آن‌که این خلیج به سبب برخورداری از گونه‌های متنوع ماهی و سایر جانوران دریایی، در زمره غنی‌ترین دریاهاى جهان به شمار می‌آید. این موجودات آبزی از جمله کالاهای اصلی خوراکی صادراتی و تجاری کشورهای منطقه محسوب می‌شوند، به طوری‌که به لحاظ اقتصادی به عنوان یک سرمایه ملی و ثروت واقعی شناخته شده به حساب می‌آیند (طاهری، ۱۳۹۱، ۱-۲). بنابراین، مکان جغرافیایی جزیره هرمز، امکان دسترسی ساکنان این منطقه به گونه‌های مختلف آبزیان موجود در آب‌های خلیج فارس را فراهم نموده است.

۴. کریم اله‌خانی متولد سال ۱۳۵۳ ه.ش/ ۱۹۷۴ م. در نیشابور است. وی، فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد رشته نقاشی از دانشگاه فردوسی مشهد و دارای مدرک تخصصی هنر از مرکز توسعه هنرهای تجسمی ایران می‌باشد.

۵. فرشته عالمشاه متولد سال ۱۳۵۵ ه.ش/ ۱۹۷۶ م. در شهرستان دزفول از توابع استان خوزستان می‌باشد.

۶. فرشته زمانی متولد سال ۱۳۶۷ ه.ش/ ۱۹۸۸ م. در تهران است. وی، فارغ‌التحصیل رشته کارشناسی نقاشی از دانشگاه شاهد و کارشناسی ارشد همان رشته، از دانشگاه هنر تهران می‌باشد.

۷. سایر هنرمندان متشکل از احمد نادعلیان، نوشین نفیسی و تارا گودرزی، با نگاه آیینی و اساطیری به تقدیس عنصر آب پرداختند که آثارشان به علت مغایرت با هدف اصلی این مقاله، مورد بررسی قرار نگرفت.

۸. احمد نادعلیان در سال ۱۳۴۲ ه.ش/ ۱۹۶۳ م. در روستای سنگسر از توابع استان مازندران دیده به جهان گشود. وی، فارغ‌التحصیل رشته کارشناسی نقاشی از دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران است. این هنرمند برجسته محیطی، در سال ۱۳۶۷ ه.ش/ ۱۹۸۸ م. با عزیمت به فرانسه به مطالعه تاریخ هنر ایران و جهان در مؤسسات و مراکز فرهنگی پرداخت. نادعلیان، سرانجام تحصیلات تکمیلی خود در مقطع Mphil و PhD را در دانشگاه مرکزی انگلستان به اتمام رساند.

۹. به رغم تلاش‌های مستمر و جستجو در سایت‌های معتبر و رسمی هنر محیطی یا به واسطه برقراری ارتباط با سایر هنرمندان، اطلاعاتی مبنی بر مشخصات فردی و رزومه هنری ساناز غلامی حاصل نگردید.

۱۰. مقصود از آلودگی جنگی، آلودگی‌هایی است که تحت تأثیر دو جنگ ایران-عراق و عراق-کویت پدید آمده‌اند. در حقیقت، عظیم‌ترین و زیان‌بارترین آلودگی‌های نفتی خلیج فارس در طول جنگ‌های مزبور حادث گردید که مهم‌ترین حوادث زیست‌محیطی را بر مناطق ساحلی و دریایی رقم زد. جهت کسب اطلاعات بیش‌تر رجوع شود به: (فضایی، ۱۳۹۲).

۱۱. در مورد آلودگی‌های متأثر از تخلیه پساب‌ها و پسماندهای شهری، نکته حائز اهمیت این است که عموماً، شدت این نوع از آلودگی‌ها در نواحی صنعتی و پتروشیمی بسیار وخیم‌تر بوده و علاوه بر انهدام زیستگاه‌های دریایی، موجب انقراض برخی از جانداران آبزی و گونه‌هایی از موجودات دوزیست که به ساحل وابسته هستند، می‌گردد.

۱۲. در آلودگی‌های متأثر از ورود کودهای کشاورزی، با تخلیه فاضلاب‌های آلوده به سموم یا کودهای شیمیایی، غلظت اکسیژن محلول در آب، کاهش یافته و در نتیجه، خفگی و مرگ گونه‌های حساس موجود در دریا را در پی خواهد داشت. از آنجایی‌که این دسته از آلاینده‌ها از ماندگاری بالایی برخوردار می‌باشند، موجب افزایش فلزات سنگین (مس، نیکل و کروم) و نیز تشکیل رسوب در رواناب‌ها شده که در این صورت، ورود عوامل بیماری‌زا را در پی خواهند داشت. جهت کسب اطلاعات بیش‌تر رجوع شود به: (Dehdarifar, ۲۰۱۰).

۱۳. در زمینه آلودگی‌های ناشی از ورود پسماندهای پلاستیکی

ساخت آثار خویش برگزیده است. هم‌چنین، جهت بازتاب معضل آلودگی دریایی به وسیله کیسه‌های پلاستیکی، از مشمع یا نایلون به عنوان ماده اصلی اثر محیطی خویش سود جسته است؛ بدین صورت که با پیچش آن به دور یک انسان در قالب ماهی و با کمک تکنیک اجرا، به وضوح، نابودی حیات دریایی و به خطر افتادن آبزیان را برای مخاطب بازنمایی کرده است.

نتایج اذعان می‌دارد که پلاستیک و مشتقات وابسته به آن، در زمره مواد ناسازگار با شاخصه‌های زیست‌محیطی قرار می‌گیرند و به سبب ماندگاری طولانی و عدم فسادپذیری، حیات آبی و خاکی را متوجه آسیب جدی می‌نمایند. در این راستا، از دیگر دلایل عمده و اصلی به کارگیری عناصر پلاستیکی و نایلونی توسط هنرمندان، ابراز هشدار اساسی به مخاطب در زمینه تولید فزاینده مصنوعات خطرناک بوده تا بدین شیوه، مانعی برای ادامه فعالیت‌های صنعتی وی پدید آورند. بدین صورت، پس از تهیه مستندات تصویری، مواد آلاینده در فضای باز موقعیت مورد نظر رها نگردیده و هنرمند به سبب تعهدات و اخلاق زیست‌محیطی، آن آلوده‌کننده‌ها را با خود از محیط دور می‌نماید. تمامی آثار هنری با هر روش یا تکنیک منحصر به فردی که عرضه گردیدند، جهت انتقال به مخاطب با کمک فیلم و عکس، ثبت و ضبط شدند. بنابراین، هنرمندان محیطی با خلق آثار و انتشار مستندات تصویری در فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی، نقش بی‌بدیل و مؤثری در انعکاس و اشاعه بحران آلودگی آب و مخاطرات زیست محیطی-اجتماعی حاصل از آن به جامعه ایرانی ایفا می‌نمایند.

پی‌نوشت

۱. بدون شک، مخاطب به صورت غیرمستقیم از طریق فضای مجازی و رسانه‌های تصویری نیز می‌تواند به مشاهده آثاری با مفاهیم بحران آب، متأثر از آلودگی آب بنشیند.

۲. در اینجا لازم به ذکر است که آمار دقیقی از اسامی تمامی هنرمندان شرکت‌کننده در این جشنواره و آثار عرضه شده توسط آنها در سایت اصلی جشنواره‌های هنر محیطی موجود نیست. بنابراین، صرفاً آن دسته از هنرمندانی که مشخصات و آثارشان در سایت مورد نظر به عنوان منبع رسمی معتبر در این راستا ذکر شده است، از نظر خواهند گذشت.

۳. جهت شناسایی کامل محل برپایی جشنواره و ضرورت تمرکز غالب آثار هنرمندان به ناهنجاری‌های زیستی موجودات دریایی، ذکر شرایط جغرافیایی، زیست‌محیطی و اجتماعی، هرچند بسیار مختصر، در این بخش الزامی به نظر می‌آید؛ استان هرمزگان با قرار گرفتن در جنوبی‌ترین قسمت ایران، بخشی از سواحل خلیج فارس را به خود اختصاص داده است (عالی‌زاده ایسینی و همکاران، ۱۳۹۱، ۲) و دارای ۱۴ جزیره بزرگ و کوچک نظیر هرمز، قشم، تنب بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی می‌باشد (گروه جمع‌آوری آمار و اطلاعات، ۱۳۹۰، ۱۲). در این میان، جزیره هرمز با لقب «تگین سرخ خلیج فارس»، در دهانه این خلیج واقع گردیده است. این جزیره بیضی‌شکل یا صدف‌گون، در فاصله ۸ کیلومتری بندرعباس قرار گرفته که به

دوازدهمین همایش مهندسی بهداشت محیط ایران، ۲۳۳۴-۲۳۴۹.

عالی‌زاده ایسینی، حکیمه؛ حیدری هنگامی، آریتا؛ داودی پور، صغری؛ جهانشاهی، سهیلا؛ باوقار زعیمی، نساء و زمانی، کوروش. (۱۳۹۱). استان‌شناسی هرمزگان (اجرای آزمایشی). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
علی‌ئی، علی‌اکبر؛ رستمی، سجاد و کرمی، سمیه. (۱۳۹۷). «بحران کم‌آبی و مخاطرات اجتماعی آن در ایران؛ نقد و راهکارها». مجله بین‌المللی پژوهش ملل، شماره ۲۹، ۶۳-۷۴.

فضایی، معصومه. (۱۳۹۲). «بررسی آلودگی‌های مناطق ساحلی خلیج فارس». شرکت مهندسی قدس نیرو: معاونت آب، ابنیه و محیط زیست.

گروه جمع آوری آمار و اطلاعات. (۱۳۹۶). روند تغییرات جمعیت استان هرمزگان با تاکید بر نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰. نشریه معاونت برنامه‌ریزی استانداری هرمزگان.

لطفی، حیدر؛ بقایی، حمید؛ موسوی، سیدرضا و خیام‌باشی، سهیل. (۱۳۸۹). «محیط زیست خلیج فارس و حفاظت از آن». فصلنامه جغرافیای انسانی، شماره ۱، ۱-۹.

لیمویی، فروغ‌الزمان و محبت‌کار، حسن. (۱۳۹۲). «بررسی آلودگی خلیج فارس و دریای عمان و راه‌های مبارزه با آن». سومین کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، ۱-۸.

محب‌خواه سیاهمزی، ملاحظت. (۱۳۹۱). «بررسی وجوه تصویری و نمادین عنصر آب در هنر معاصر (۱۹۶۰- تاکنون)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر. واعظ مدنی، بهناز. (۱۳۹۶). «بررسی چالش‌های زیست محیطی کیسه‌های پلاستیکی». ماهنامه اقتصادی کارایی، شماره ۲۹، ۴۷-۴۹.

«هرمز؛ کلید خلیج فارس». (۱۳۹۰). www.iranair.com.

Dehdarifar, M. (2010). "The Effects of Pestkiller on Surface water quality". Journal of Environmental Health Engineering, ISSUE 2, 614-617.

Dehghanian, K. (2012). "The Parameters of Evaluating Surface Water Quality and Pure Method". The Third National Congress of Civil Engineering

Hammer, J. ; Kraak, Michiel H. S. & Parsons, John R. (2012). "Plastics in the Marine Environment: The Dark Side of a Modern Gift". Springer Science+Business Media, 1-44.

Mrowiec, Bozena. (2017). "Plastic pollutants in Water Environment". Environmental Protection and Natural Resources, ISSUE 4, 51-55.

Pavani, P. Raja Rajeswari, T. (2014). "Impact of Plastics on Environmental Pollution". Journal of Chemical and

می‌توان تبیین نمود که ۶۰ درصد این آلاینده‌ها از طریق سواحل و رودخانه‌ها و ۴۰ درصد باقی‌مانده، به وسیله تردد کشتی‌ها وارد آب دریا می‌گردند.

۱۴. مقصود از استانداردها یا شاخصه‌های زیست‌محیطی در این پژوهش، به کارگیری مواد سازگار با محیط زیست می‌باشد. بدین معنا که آن دسته از عناصر و مصالحی که متأثر از طبیعت بوده و سلامت محیط زیست (آب، خاک و هوا) را به مخاطره نمی‌اندازند، منطبق با شاخصه‌های زیست‌محیطی محسوب می‌شوند. از این رو، با بهره‌مندی از مواد طبیعی تجزیه‌پذیر در طبیعت و محیط زیست، افزون بر کاهش میزان پسماند و آلودگی‌ها، کیفیت محیط زیست نیز حفظ و احیاء می‌گردد که سرانجام، به اصلاح الگوی مصرف و رفتار محیط زیستی جامعه منجر خواهد شد.

۱۵. این پسماندهای پلاستیکی، شامل لاستیک خودرو، بطری‌های پلاستیکی آب و نوشابه، گالن پلاستیکی، ظروف یکبار مصرف و ... می‌گردند.

۱۶. نوع نگارش از سایت شخصی هنرمند، فرشته زمانی، کپی‌برداری شده و جهت حفظ امانت، تمامی جملات عیناً تکرار گردیده است.

۱۷. Plastic Art

۱۸. نوع نگارش از داخل سایت شخصی هنرمند، فرشته عالمشاه، کپی‌برداری شده و جهت حفظ امانت، تمامی جملات عیناً تکرار گردیده است.

منابع

اعظم‌زاده، محمد و عباس‌پور، یسنا. (۱۳۹۶). «عملکرد هنر محیطی در مواجهه با مسائل زیست محیطی در ایران». مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی مبانی نظری هنرهای تجسمی ایران با رویکرد محیط زیست، شماره ۱، ۴۳-۵۹.

بهبودی، ریحانه و مرادی‌کیا، سعید. (۱۳۹۳). «چالش‌های زیست محیطی کیسه‌های پلاستیکی». هفتمین همایش ملی و نمایشگاه تخصصی مهندسی محیط زیست، ۱-۱۸. رحیم‌زاده تبریزی، ملوسک و پری‌زاده، نگار. (۱۳۹۶). «گرافیک محیطی و تاثیر آب و آب‌نما در محیط زیست». مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی مبانی نظری هنرهای تجسمی ایران با رویکرد محیط زیست، شماره ۱، ۱۳۹-۱۵۴.

سازمند، مریم. (۱۳۹۶). «آلودگی‌های خلیج فارس». آموزش زیست‌شناسی، شماره ۳، ۱۴-۲۱.

شاد قزوینی، پریسا. (۱۳۹۶). «بازنمایی محیط زیست در هنر محیطی زنان هنرمند ایران». مجموعه مقالات اولین همایش بین‌المللی مبانی نظری هنرهای تجسمی ایران با رویکرد محیط زیست، شماره ۱، ۲۲۳-۲۲۸.

طاهری، محمدرضا. (۱۳۹۱). «بررسی منابع آلوده‌کننده دریای خلیج فارس و ارزیابی آثار و پیامدهای زیست محیطی آن»، جهاد دانشگاهی، مرکز گردشگری علمی-فرهنگی دانشجویان.

عابدینی، مطهره و دانه‌کار، افشین. (۱۳۸۸). «ارزیابی آثار زیست محیطی فعالیت‌های موجود در جزیره هرمز».

Pharmaceutical Sciences, ISSUE 3, 87-93.

“Marine Plastics”. (2015). Marine Conservation Society: Pollution Policy and Position Statement, 1-33.

۱: www.alakhani.blogfa.com دسترسی در تاریخ ۴ تیر ۱۳۹۹

۲: www.alakhani.blogspot.com دسترسی در تاریخ ۲۸ خرداد ۱۳۹۹

۳: www.alakhani.blogfa.com دسترسی در تاریخ ۱۵ تیر ۱۳۹۹

۴: www.fereshtezamani.blogfa.com دسترسی در تاریخ ۱۳۹۹

۵: www.zibasazi.ir دسترسی در تاریخ ۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۹

۶: www.fereshtezamani.com دسترسی در تاریخ ۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۹

۷: www.salamatnews.com دسترسی در تاریخ ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۹

۸: www.writeart.net دسترسی در تاریخ ۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۹